

titels zou uitlopen, 'De Vijf Ponden-Pers') – anderen waren er die van meet af aan door deze en dergelijke voorschriften alleen meer geërgerd werden en in wie slechts één behoefte leefde: te drukken wat zij zelf wensten te drukken, los van elke overheidsbemoeienis.

Tot die eersten in wie die behoefte naar boven kwam, behoorden de Haagse uitgever Bert Bakker, directeur van D. A. Daamen's Uitgeversmaatschappij, en de Groninger schilder en graficus H. N. Werkman. Misschien is het door Bakker geschreven gedicht 'Oranje boven / Leve de Koningin', dat hij ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van koningin Wilhelmina (31 augustus '40) in 3 000 exemplaren liet drukken, wel het eerste voorbeeld van 'echte' illegale belletristie geweest – 'echt' in zoverre dat het een inhoud had die zich rechtstreeks en expliciet tegen de bezetter richtte. Bakker zag die inhoud graag onder de ogen gebracht van zoveel mogelijk lezers; het aan zijn gedicht toegevoegde colofon luidde: 'Geeft door dit lied, / opdat het Haar bereike, / Wier strijd ons staande houdt / en nóóit de vlag doet strijken.'

Werkman ging op een andere wijze aan de slag: hij zorgde zelf voor de artistieke uitvoering van kleine bibliothele uitgaven die hij ook zelf drukte, meestal in enkele tientallen exemplaren; samen met een hervormde predikant uit Friesland, de dichter-schrijver F. R. A. Henkels, bracht hij die in omloop. Zij noemden hun serie 'De Blauwe Schuit', hetgeen een toespeling was op een passage uit Erasmus waarin deze al degenen die niet in een Middeleeuws gilde opgenomen konden worden, in een 'blauwe schuit' samengebracht had – een beeld dat Hieronymus Bosch voor een van zijn schilderijen had gebruikt. Die naam was door Werkman en Henkels bewust gekozen: 'De Blauwe Schuit' getuigde van afkeer jegens de Kultuurkamer en haar gilden. Werkman (hij is kort voor de bevrijding van Groningen gefusilleerd) zou het in totaal tot 52 illegale belletristische drukwerken brengen waarvan 40 in de serie 'De Blauwe Schuit' opgenomen waren. Uit een oogpunt van grafische vormgeving had hij daarbij volstrekt nieuwe wegen ingeslagen.

Het door Dirk de Jong na de oorlog met zoveel piëteit en deskundigheid samengestelde werk *Het vrije boek in onvrije tijd. Bibliografie van illegale en clandestiene belletristie* (1958) vermeldt in totaal niet minder dan 1019 titels, daaronder 23 titels van illegale belletristische tijdschriften van welke *Ad Interim* (onder redactie van o.m. Jaap Romijn), *Podium* (onder redactie van P. Kalma, Fokke Sierksma, C. van der Noord en G. L. Meinsma) en *Het Spuigat* (onder redactie van Gerard den Brabander¹) na de bevrijding voortgezet werden, *Het Spuigat* onder de titel *Centaur*. Tot die 1019 titels behoort

¹ Pseudoniem van J. G. Jofriet.